

Валентина Хархун

ЛІТЕРАТУРНИЙ КАНОН ЛЕНІНІАНИ*

У статті досліджується процес структурування літературного канону ленініани. Зокрема, авторка прагне проаналізувати ідеологічні й художні завдання ранньої ленініани, яка формує культ Леніна як тоталітарного абсолюту, сталінської ленініани, що узаконює владу нового вождя, та постсталінської ленініани – фінальної фази одержавлення й уніфікації культу Леніна.

Ключові слова: літературний канон, культ Леніна, рання, сталінська, постсталінська ленініана.

Valentyna Kharkhun. Literary canon of the works of art dedicated to Lenin

This article explores the way the canon of literary works of art dedicated to Lenin was structured. The author of the essay analyses the ideological and aesthetic determinateness of the early works of art dedicated to Lenin which formed the cult of the Soviet leader as a totalitarian ideal, and some of the major literary works dedicated to Lenin, which were created during the Stalinist period and used to legalise the new leader's power; she also pays attention to the literary Leniniana of the post-Stalinist period, which is thus examined as a the final stage of the "nationalisation" and unification of the Lenin cult.

Key words: literary canon, Lenin cult, works of art dedicated to Lenin, early, Stalinist and post-Stalinist periods.

У сучасній гуманітаристиці загальноприйнято вважати, що картину світу формує переважно влада разом з інтелігенцією, яка її обслуговує. Більшовицька влада, конституюючи свою світотворну функцію, мусила означити кордони тоталітарної цивілізації й відповідно її структурувати. Код Леніна в цьому проєкті визначальний: означаючи абсолютне в тоталітарному світі, він легітимізує більшовицьку владу. Отже, влада виступає деміургом культу Леніна й ленініани зокрема.

Код Леніна залишався б тільки ідеологічним симулякром, якби не опирався на феномен колективного несвідомого. Влада акумулювала зрозумілу для народу мову, завдяки цьому втягуючи його у творення тоталітарного проєкту. Для легітимізації культу Леніна було використано політичні (образ вождя, царя) і релігійні (образ Христа) коди, злиття яких дало феноменальний результат – ідеологічно "узаконило" експлікації колективного несвідомого, що породило феномен мас.

Активізація моделей абсолюту, закладених у колективній пам'яті, мала вочевидь двовекторну практику, пов'язану з імперським і колоніальним суб'єктом. Н.Тумаркін, досліджуючи генезис культу Леніна в Росії, аналізує значущість культу святого князя, царя-батюшки, інваріанти культових особистостей в інтелігентському середовищі (О.Пушкін, М.Чернишевський) [15] і доходить висновку про етапність у російській свідомості феномену культу як такого. Очевидно, що для імперської державницької свідомості визначальним був культ царя з виразною проєкцією на сакралізованість його постаті. Саме він оприявнюється у процесі моделювання культу Леніна.

Зрозуміло, що для недержавних націй, зокрема української, спрацьовував інший механізм. На думку Н.Зборовської, образ вождя впливає на національного маргінала двома шляхами: "[...] через свою незбагненну "батьківську" фігуру й

* Стаття написана в межах проєкту "Соцреалістичний канон в українській літературі сталінського періоду", здійсненого за підтримки фонду ім. Юзефа Мянновського (Kasa im. Jozefa Mianowskiego Fundacji Popierania Nauki (Polska)).

ідею національної самокастрованості, адже український маргінал з його психологією переляку може додуматися лише до кастрації власних батьків, але не до чужорідного маскулітного “батька”, визнаючи його за єдиного, безмежно правлячого праотця” [3, 328].

Отже, визнання “чужого” вождя за абсолют сигналізує, що українська свідомість стала одним із складників тоталітарного державницького і, зрозуміло, онтологічного проекту. Аналогічний механізм спрацьовує і для інших націй на радянському просторі. Уніфікація онтологічного центру пов’язана з тим, що Леніна уявляли як утілення “морального й естетичного ідеалу”, у ньому “поетизувалась одвічна мрія про правду і справедливість” [9, 11]. У цьому вбачається основна причина “уписуваності” Леніна в “ніші” національних культур. Звідси і стимульована владою уніфікованість письма, яка уможливорює подібність у відтворенні образу Леніна азербайджанським поетом Р.Рзою, вихованим на традиціях “східного романтизму”, та литовцем Е.Межелайтісом [9, 55].

Коди колективної пам’яті проартикулювала інтелігенція, роль якої в легітимізації культу Леніна (чи пізніше Сталіна) беззаперечна. Функції інтелігенції й народу як носія колективного несвідомого відповідно коригуються: “Можна з допомогою достеменних джерел довести, що саме інтелігенти вигадали такі вислови, як “отець народів”, “великий кормчий”, “геній усіх часів і народів”, “вождь-батько” тощо. Але, як відомо, у “народі” приймається і приживається тільки те, що відповідає його психологічному складу, його уявленню про світ. Інше відкидається. А завдання інтелігенції, яка перебуває “на державній службі”, — допомогти народу сформулювати саме те, що в неявному вигляді вже існує в народній психології” [4, 227].

Отже, саме інтелігенція служить комунікативною ланкою між владою й масами. Однак варто зазначити, що її роль упродовж формування культу була різною. На початкових етапах частина інтелігенції симпатизувала більшовицькій владі та Ленінові зокрема, тобто роль поетів була мотивована не лише “офіційним натхненням”. Захоплення харизматичною постаттю вождя, який відкрив кордони нового світу, стимулювало поетичне мислення, скажімо, і В.Маяковського, і В.Брюсова. Емоційний імпульс, пафос непідробного захоплення — така реакція перших інтелігентів-симпатиків, які долучилися до процесу формування культу. На пізніших етапах інтелігенти лише ретранслявали стратегію влади, яка узурпувала право моделювати культ Леніна. Так у складній взаємодії трьох учасників деміургічного проекту — влади, народу (як носія колективного несвідомого) й інтелігенції — конституюється значущість культу Леніна в контексті тоталітарної цивілізації.

Визначальний складник культу Леніна — його мистецька репрезентація, літературна зокрема. Ідеологія культу, онтологічна аксіоматика “життя” і “смерті”, гносеологічні зсуви у прочитуванні концепту абсолюту програмує ленініану як монолітне й основоположне явище тоталітарної культури — літературний канон. Водночас ленініана як найоптимальніше художнє оприявлення влади розгорталася стадіально, демонструючи соціокультурні зміни в ідеологічних орієнтирах тоталітарної держави. З огляду на “одержавлення” культу Леніна, що, безперечно, стимулювало різновекторну художню стилістику, можна виокремити три стадії ленініани — ранню, сталінську та постсталінську.

Рання ленініана найбільш онтологічно зорієнтована. Вона спрямована на моделювання постаті Леніна як онтологічного центру тоталітарної цивілізації. Для координування тоталітарної свідомості активізуються політичні (“образ вождя”) і релігійні (концепт “священного”) контексти. Використання їх у художній практиці означувало логіку художніх експериментів.

Ім’я Леніна вводить у літературу поезія, переважно російська. Перші поетичні спроби, які оприявнюють цей образ, датовані 1907 роком [2, 7]. Після лютневої революції більшовицькі газети публікують вірші, в яких згадується Ленін. У прижиттєвому культі його особи виразно означилися дві віхи: реакція на замах на Леніна в 1918 році і святкування 50-річчя з дня народження вождя.

Культ вождя як цілісний масштабний проект розгортається після смерті Леніна. Поезія практично вибухнула, реагуючи на неї. Збірник “Ленін у радянській поезії” містить цілий розділ із 80 віршів (і це лише вибірка, як зазначає редактор), написаних упродовж шести днів прощання з Ленінінм. М.Беккер зазначає: “Шість днів країна говорила віршами. Історія літератури не знала такого ліричного піднесення, що вилилось в нескінченний потік відгуків — яскравих, сильних, іноді різючих. Це якийсь бурхливий, емоційний ураган, якась поетична завірюха, по-блоківськи сильна, що рядками, наче сніговими голками, колола людину” [12,17].

25 січня вийшла одноденна газета “Ленін”, що стала своєрідним колективним письменницьким реквіємом Леніну. Група поетів вирішила впродовж двох днів випустити збірник, і 27 січня він вийшов під назвою “До живого Ілліча”. В.Брюсова смерть вождя настільки схвилювала, що він практично щодня протягом жалобного тижня писав новий вірш про Леніна: “На смерть вождя” (22 січня), “Реквієм. На смерть Леніна” (24 січня), “Ленін” (25 січня), “Після смерті В.І.Леніна” (28 січня).

Українська ленініана дебютує поемою В.Сосюри “1918 год”, уривки з якої з присвятою товаришу Леніну 18 серпня 1920 року надрукувала “Красная звезда”, та його ж віршем “Навколо” (1921). Список доповнюють твори В.Поліщука “Ленін” (1922), Г.Шкурупія “Замах на революцію” (1922), І.Кулика “Одужання”, О.Донченка “Ленін” (1923). Однак потужний ривок українська ленініана робить разом з іншими національними літературами, мобілізуючись навколо факту “смерть — безсмертя” вождя. Так, в апеляції до абсолюту мирно співіснували державні та бездержавні нації, фундаментуючи основи тоталітарної цивілізації. У цьому разі значення культу Леніна для формування феномену радянської свідомості важко переоцінити.

Посмертна ленініана на противагу прижиттєвій, що функціонувала стихійно, без чітко запрограмованих ідеологічних та естетичних канонів, містить уже твори, визначальні для подальшої стратегії її розвитку. Скажімо, неперевершеними зразками ленініани, що згодом ретранслювалися в інших національних літературах, можна вважати нарис Максима Горького “В.І.Ленін” та поему В.Маяковського “Володимир Ілліч Ленін”.

Моделюючи образ Леніна, письменники послуговувались такими художніми прийомами, як відтворення вражень від зустрічі з вождем (Максим Горький), залучення широкого історичного контексту (В.Маяковський). При цьому Максим Горький, дотримуючись принципу документальності, максимально наближається до “реального” Леніна (перша редакція твору). В.Маяковський, декларуючи документальність та історичний підхід [2, 34], у поетичних рефлексіях усе ж містифікує образ Ілліча, обігруючи людські й надлюдські його здібності, апелюючи до глибин християнської масової свідомості. Серед двох варіантів “історично-документального” Леніна Максима Горького та “історично-містифікованого” Леніна В.Маяковського критика, стимульована владою, надає перевагу творіві В.Маяковського. Нарис Максима Горького набуває статусу канонічності лише у другій редакції.

Непересічне значення згаданих творів радянська критика вбачала в тому, що в них показана діалектика історичного й індивідуального в героїчній постаті Леніна, звідси й канонізація зображення його як людини й вождя. Прикметний той факт, що до цієї діалектики Максим Горький ішов досить важко, про що свідчать два варіанти нарису. Власне, друга редакція знаменувала процес “одержавлення” культу Леніна й сигналізувала про перехід від раннього до сталінського етапу ленініани.

Нарис Максима Горького в першій редакції мав назву “Людина”, завдяки чому автор прагнув виразити основну думку: Ленін — насамперед дорога і близька йому людина, а вже потім — політик. Письменник зображує Леніна як типового російського інтелігента з властивими йому скромністю, самообмеженням, ніжним ставленням до товаришів, любов’ю до творчості Л.Толстого, гордістю за Росію, росіян і російське мистецтво. Однак радянські критики констатували, що автор залишився невдоволений нарисом. Друга його редакція була здійснена

Моделюючи божественно-вождівський портрет Леніна, “революции и сына и отца”, поет категорично заявляє:

Ленин

и теперь

живее всех живых [6, 189].

Ідею безсмертя він пропонує реалізувати, фізично оприсутнивши вождя (“Он рядом / на каждой стоит баррикаде” [6, 223]), символічно ідентифікуючи його з партією (Партия и Ленин — / близнецы-братья — / кто более / матери-истории ценен? / Мы говорим Ленин, / подразумеваем — / партия, / Мы говорим / партия, / подразумеваем — / Ленин [6, 222]), та через посмертну функціоналізацію ролі Леніна: Стала / величайшим / коммунистом-организатором / даже / сама / Ильичева смерть [6, 261].

Рольова оприявленість образу вождя, моделі “життя-після-смерті”, заявлені в поемі В.Маяковським, стали визначальними для радянської ленініани, яка вдається до клішування створеного ним образу.

Освячена спробами Максима Горького та В.Маяковського, література 20-х років активно шукає художні шляхи осягнення постаті Леніна. Поетичний дискурс стимулюють рефлексії ліричного героя про смерть вождя. Ідея безсмертя Леніна, модельована тоталітарною свідомістю, активно викликає християнські конотації і проектує його образ як абсолют. Саме у визнанні безсмертя ініціюється абсолютність вождя.

Оприсутнення Леніна на території священного відбувається в поетичній рефлексії, яка потребує не пошуку реально-конкретного вождя, а виправдання та обґрунтування тоталітарної цивілізації в конституюванні онтологічного центру, символізованого Леніним. Тому у 20-х роках образ Леніна асоційований переважно з величним. Він — титан, космічний рятівник, культурний герой. Відповідного звучання набуває навіть есенінська формула Леніна, яка ґрунтувалась на заземленому образі вождя, педалюванні його простоти і скромності — аж до змалювання побутових деталей. В українській літературі таку формулу відтворює О.Влизько у вірші “Ленін”, описуючи ленінські будні. Тобто в поетичному світі 20-х років спостерігаємо спробу вираження величного (Леніна як вождя) через простоту (Леніна як людини). Так тоталітарна свідомість узаконює свій онтологічний статус.

Із початку 30-х років розгортається нова фаза ленініани. Її основна стратегія — уніфікація культу Леніна як атрибуту влади Сталіна. Творчість цього періоду, присвячена Сталінові, служить, на думку, скажімо, польських дослідників, тим контекстом, завдяки якому оприявнюються функції, що їх образ Леніна мав виконувати під час різних фаз сталінського культу [18, 118].

У другій половині 20-х років у тоталітарному культурному проекті з’явився новий герой — Сталін. Така радикальна заміна, однак, не означала зміну тексту влади; навпаки, Сталін виступає захисником тоталітарної семіотичної системи, яка ґрунтувалась на ієрархічній вертикалі, а її вершиною — абсолют — був Ленін. Тепер доступ до Леніна, зокрема й вербальний, можливий через посередництво Сталіна, який вигідно моделював себе під Леніна. Момент “передачі влади” фіксується за безпосередньої участі Сталіна у формуванні культу Леніна. Це яскраво ілюструє його промова, проголошена невдовзі після смерті Леніна — 28 січня 1921 року. Сталін осмислює Ілліча через власний семіотичний код “великої людини”, стверджуючи, що це “керівник вищого типу, гірський орел, що не знає страху в боротьбі і сміливо веде вперед партію незвіданими шляхами російського революційного руху” [11, 8]. Він наголошує на таких рисах характеру Леніна, які згодом тоталітарна машина припише самому “вождю народів”: скромність, терпіння, принциповість, віра в маси. Говорячи про Леніна, Сталін ніби вглядається у дзеркало, милуючись власним відображенням. На мотив причетності до Леніна працює й загальна наративна стратегія тексту: Сталін семіотично оприсутнює себе на території Леніна. Багато частин тексту починаються достатньо показово:

“Уперше я познайомився з Леніним”, “Уперше я зустрівся з Леніним”, “Удруге я зустрів Леніна”.

Наступна фаза у становленні культу Сталіна полягала в переакцентуванні: культ Леніна інструменталізується, слугує возвеличенню Сталіна. Така ротація яскраво оприявлена у візуальних мистецтвах. Скажімо, на плакаті “Під прапором Леніна за соціалістичне будівництво” (1930) Г.Клуціса на передньому плані зображено обличчя Леніна, а на задньому — Сталіна, завдяки чому увиразнюється другорядність “вождя народів”. На плакаті цього ж автора “Перемога соціалізму в нашій країні забезпечена” (1932) візуальна техніка радикально інша. На передньому плані зображено торс Сталіна, а поза ним — натовп, що тримає кілька червоних прапорів. На одному з них зображено портрет Леніна настільки малий, що його важко розгледіти [16, 156].

Так образ Леніна було “ув’язнено”, зведено лише до функціонального елементу сталініани. Не рятують ситуацію навіть річниці, в які, згідно з ритуалом, літературна ленініана активізувалась. 1939-го року (15-і роковини з дня смерті Леніна і 60-річчя з дня народження Сталіна) сталініана явно домінує над ленініаною. Яскравий приклад — антології. 1938-го року побачила світ книжка “Ленін і Сталін у поезії народів СРСР”, в якій використано принцип спадкоємності: спочатку подано розділ, присвячений Леніну, далі — Леніну і Сталіну, а завершує книжку розділ (він найбільший), присвячений возвеличенню Сталіна. 1949-го року на честь 70-річчя Сталіна виходить монолітна, преяскраво оформлена, із бездоганною поліграфією, що нагадує видання Святого Письма, книжка “Великому Сталіну”, засвідчуючи апогей сталінського культу.

Отже, у тоталітарному світі культ особи реалізований у двох варіантах “абсолютної влади”: мертвого Леніна і живого Сталіна. Це породжувало різновекторність дискурсивних практик. Для ленініани прикметна скорботна тональність, а отже, домінування жалобних маршів, плачів, тоді як сталініана пройнята пафосом упевненого оптимізму, її провідний жанр — мажорна пісня. Окрім того, варто зазначити, що мертвий Ленін був лише об’єктом культу, тоді як Сталін безпосередньо керував створенням власного культу. Скажімо, відомо, що він демонстрував свою зацікавленість у тому, аби бути зображеним у творах лише найкращих радянських письменників [17, 115].

Перебування живого Сталіна на “території” свого культу ознаменувало нарративний колапс. Р.Хеллебаст, аналізуючи романні портрети “вождя народів”, називає своє дослідження “роздумами про відсутність”, адже, незважаючи на значну кількість творів про Сталіна, у 30–50-х роках його портрета там немає, він неоприявлений як повноцінний літературний персонаж. Учений називає кілька причин. Зокрема, небажання письменників портретувати Сталіна викликане не так “страхом, що їхній портрет може бути розцінений як репрезентація реальності, як упевненістю, що це так і сприймуть” [17, 116]. До цього слід додати необхідність керуватися нормативами офіційної критики, яка вимагала створити образ не тільки людини, а й символу цілої епохи, неможливість уписати значущу політичну постать у контекст романів, орієнтованих на провінційний мікрокосм, домінування ідеї про непотрібність глибокого зображення Сталіна, адже він як історична постать відомий кожному [17, 114–115]. Живий Сталін, контролюючи семіозис і, отже, реалізуючи абсолютну владу, унеможливив власне повноцінне оприявлення в літературі, постаючи щонайбільше як функція (“донор”, “ментор” та ін.).

Ленінський варіант абсолютної влади співвідносний з іншою категорією — владою мертвих. О.Кожев зазначає, що людина має більше влади після смерті, ніж за життя: заповіт вагоміший, аніж прижиттєве розпорядження, обіцянка більш значуща після смерті того, кому її давали, вказівки батька після його смерті виконують частіше, ніж ті, які він давав за життя. Причина полягає в тому, що з померлим не посперечаєшся. Тому він і має незаперечну владу.

Формування культу Леніна доповнюють дві моделі влади. Перша — “учитель — учні”. За О.Кожевим, це підвид універсальної моделі “вождь — натовп”. Суть моделі “учитель — учень” полягає в тому, що учень спокійно реагує на дії

вчителя, адже вважає, що учитель уже перебуває там, куди він прийде тільки згодом [5, 36]. Друга модель – “батько – діти”. Вона активізує християнські конотації і програмується як визначальна в культурі Леніна. У поетичній ленініані поширений образ народу як нащадка Ілліча, існують навіть прямі вказівки на дітородну функцію вождя:

Ми не хотіли сил своїх жаліти
бо, юний світ спираючи плечем,
його,
його,
його були ми діти,
народжені для щастя Іллічем.

(Голованівський Сава. “Слово про Леніна”) [1, 319];

О рідний Ленін! Всі – твої ми діти.

(Тичина Павло. “Ленін каже: мужнім будь!”) [14, 319].

Модель “батько – діти” передбачає передачу влади за принципом спадкоємності. Тобто влада переходить від батька до сина [5, 39–40]. Ця модель була особливо потрібна Сталіну для реалізації своїх претензій на владу. Факт уявного кровного зв'язку Леніна і Сталіна, до прикладу, присутній у фольклорі, легітимізує фікцію дистанційного успадкування. Сталін-син успадковує владу від Леніна-батька. “Сталін – це Ленін сьогодні”, – така формула засвідчує факт передачі влади. Сталін стає батьком, відводячи для Леніна скромнішу роль учителя, яка посилено педалюється сталінською політикою. Важливість моделі “батько-діти” полягає й у тому, що вона фіксує “абсолютну владу Бога” (О.Кожев), абсорбуючи інші три моделі влади: “пан – раб”, “вождь – натовп”, “влада судді”. Привласнивши статус батька, Сталін, отже, привласнив абсолютну владу.

Набувши статусу батька, Сталін привласнює і код Христа, який у ранній ленініані “прив'язувався” до Леніна. 1949-го року до 70-річчя Сталіна було опубліковано поему В.Сосюри “Христос”, в якій Христос інтерпретується крізь призму більшовицької ідеології: автор ототожнює його зі Сталіним, що засвідчують дві завершальні строфи поеми. Вирішальне значення має фінал твору:

І Сталін, на Христа схожий,
Вітає радісний народ [13, 25].

Імітаційна сутність сталініани зумовила швидке згорання культового проекту в період хрущовської відлиги. Тоталітарне блазнювання Сталіна засуджується і як наслідок, його виведено за межі тоталітарної картини світу, що не впливає на її стабільність (приміром, країна активно звільняється від тягаря сталінського минулого, знищуючи всі предмети культу вождя, зокрема антології; на сьогодні вони стали раритетом). Це ще раз засвідчує вторинність, імітаторську сутність кодифікації Сталіна, який лише привласнював семіотичну структуру ленінського культу. Насправді ж ідеологічний простір тоталітарної цивілізації, уражений симптомами квазірелігійного мислення, творився довкола постаті Леніна – зразка тоталітарного абсолюту. Тому для відмови від сталінських посягань на позиції абсолюту активно педалюється оновлений культ Леніна: функціональна роль мертвого Ілліча полягала в тому, щоб нівелювати культ мертвого Сталіна. У цьому вбачається основна стратегія постсталінської фази ленініани.

Основне завдання, що постало перед ленініаною кінця 50-х років, – спростувати роль Сталіна як посередника, який регулював доступ до Леніна. Однак проведення кампанії з прославлення єдності народу й Леніна ускладнюється тим, що утворилась онтологічна дистанція між Леніним і сучасністю. Звідси й радикальні зміни в поетичній рефлексії над ленінською тематикою: у літературу приходять

важливого значення, що чітко проектується на художню ситуацію. Поезія 60-х повторює вже напрацьований варіант рефлексії над смертю Леніна. Екзистенційне переживання смерті вождя як умови тоталітарної ініціації уможлиблює близькість ліричного героя до абсолюту. Прикметно, що в 60-х роках з'являється поезія, в якій через екскурси в минуле відтворено дитячий досвід переживань, пов'язаних зі смертю Леніна (М.Упеник, "Балада прощання"; І.Хоменко, "Ленін"; О.Підсуха, "Ленін"; М.Шпак, "Заповіт").

Ліричний герой багатьох віршів, зокрема О.Твардовського "Пам'яті Леніна", – маленький хлопчик, який дорослішає, співпереживаючи разом із країною смерть вождя. "Поет у найбільш загальній ліричній формулі діянь народу, що ступив на нову дорогу, з'єднавав долю мас і долю людини, відкривав зв'язок між Ленінін і сільським хлопчиком, який відчув у день смерті вождя свою причетність до його великих звершень" [2, 51], – констатує літературознавець С.Владимиров.

У 60–70-х роках, незважаючи на розширення ленініани, онтологічний семіозис завдяки надлишковій художній історіографії життя й діяльності Ілліча все ж втрачається. Наступає нова фаза кодифікації Леніна – за посередництва третього фактору. Ліричний герой вірша Ф.Малицького констатує:

Я Леніна в житті не бачив,	Народну бачив я любов,
Не чув я Ленінських промов,	І я збагнув, що Ленін значить [6, 97].

Ідеологічна двовекторність "людина – вождь", визначальна для літератури 20–50-х років, у 60-х уже не актуальна. Ленін тепер – радше метафізичний. "На цоколі серць огненнім" постає він у поемі І.Цитовича "Просто товариш Ленін"; "дихаю Ленінін", – зізнається герой І.Драча; "ленінською дорогою" іде герой В.Симоненка ("Де я не буду, що робить не стану"). Як наслідок, "ми відкриваємо Леніна в собі", – констатує Л.Горлач у вірші "Повернення". Так посилюються філософські мотиви ленініани, які, з одного боку, збагачують її арсенал, а з другого – сигналізують про втрату зв'язку з "реальним" Ленінін, який перетворився на філософську фікцію. Т.Одудько зазначає:

То правда, що Ленін –	У вічності Леніна вічна людина,
Не тільки людина,	Бо вічні ідеї,
Ленін – ідея, і дія, і путь!	Що в ньому живуть [10, 284].

Апогей постсталінської фази ленінського культу – святкування сторіччя з дня народження Леніна в 1970 році. Однак помпезне свято засвідчило кризу культу Леніна, що виявилось в комунікаційному розриві між владою та масами. У 20–30-х роках сталінська влада інструментизувала й функціоналізувала культ Леніна, оперуючи кодами колективного несвідомого. Для запрограмованої масової свідомості – продукту тоталітарної влади – Ленін був живим утіленням абсолюту, який надавав значення онтологічним вимірам людського існування. Прикладом може слугувати лірика воєнних років: масова свідомість, оприявлена через поезію, адресує Леніну найщиріші слова, в яких прочитується глибинне людське бажання мати онтологічну точку опори. Покоління 60–70-х втрачає онтологічні координати, пов'язані з образом Леніна, що можна пояснити двома причинами – хронологічною дистанційованістю й доконечною роллю ідеологічних маніпуляцій влади, які вихолощують емоційно-чуттєвий компонент ленініани.

Код Леніна, який забезпечував комунікаційну продуктивність влади й мас у 30-х роках і був, власне, запорукою успішного функціонування тоталітарної цивілізації, у 60–70-х роках сигналізує про тотальний комунікативний розрив, що засвідчила двовекторність вербальних програм. Влада "поселяє" Леніна в постанови ЦК, масова свідомість – в анекдоти. Література взагалі вербально розщеплюється: зокрема, поетична ленініана шукає порятунк у документальності, а наприкінці 60-х – у 70-х роках вона виглядає вже щонайменше абсурдною. Позбавлена відчуття болю, викликаного смертю вождя, що було визначальним для 20-х років, потреби мати семантичний код, який би корелювався з поняттям радянської Батьківщини, мирним життям, комунізмом, що вирізняло воєнну поезію,

пізня ленініана втрачає власне людський зміст, стає онтологічно порожньою. Тепер вона містить лише ритуальні поклони-згадки про Леніна, що межують із параноїдальністю. Найяскравіший приклад — пізня поезія П.Тичини, переобтяжена недоречними згадками про Ілліча, “нав’язаними” зведеному до абсурду змісту. Вербальна диглосія тоталітарного комунікативного простору поглиблюється у 80-х роках, породжуючи ще більші комунікативні тріщини, пройняті іронією. Саме іронія вбиває вже мертвого Леніна, а ленініана транспортується в ілюзорний світ несерйозного:

Я був в Мавзолеї.
Я Леніна бачив.
В гробу (В.Цибулько).

Комунікативний розрив між владою і масами засвідчив згортання проекту ленініани, а нівеляція культу Леніна привела до розмикання й подальшого зникнення тоталітарної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антологія української поезії: У 4-х т. / Упорядк. Максима Рильського та Миколи Нагнибіди.* — К., 1957. — Т. 3.
2. *Владимиров С. Поэтическая лениниана // Ленин в советской поэзии / Вступ. ст. С.Владимирова. Составление, подготовка текстов и примечания Р.Б. Вальбе, Р.А. Шацевой, Л.С. Шепелевой.* — Ленинград, 1970.
3. *Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури.* — К., 2006.
4. *Жидков В., Соколов К. Искусство и картина мира.* — Спб., 2003.
5. *Кожев А. Понятие власти.* — М., 2007.
6. *Ленін з нами: Твори українських радянських письменників про В.І.Леніна: У 3 т.* — К., 1969. — Т. 1.
7. *Маяковский В. Владимир Ильич Ленин // Хорошо! — К., 1976.*
8. *Мясников А. Литературный портрет Ленина в творчестве Горького // Идеи и образы художественной литературы.* — М., 1958.
9. *Пискунов В. Советская лениниана (образ Ленина в советской литературе).* — М., 1970.
10. *Поетична ленініана. Вірші українських поетів про Леніна.* — К., 1969.
11. *Речь товарища Сталина на вечере кремлевских курсантов 28 января 1928 // Ленин и Сталин в поэзии народов СССР.* — М., 1938.
12. *Скорський М. Образ Леніна в українській радянській літературі.* — К., 1983.
13. *Сосюра В. Христос // Київ.* — № 1–2 — С. 25.
14. *Тичина П. Збір. тв.: У 12 т.* — К., 1984. — Т. 3.
15. *Тумаркин Н. “Ленин жив!” Культ Ленина в современной России.* — Спб., 1997.
16. *Vonnell E. Victoria Iconography of Power. Soviet Political Posters under Lenin and Stalin.* — Berkeley; Los Angeles; London, 1997.
17. *Hellebust R. “Reflection on the Absence”: Novelistic Portraits of Stalin before 1953 // Socialist Realism Revisited / Selected Papers from the McMaster Conference / Edited by Nina Kolesnikoff and Walter Smyrniw.* — Hamilton, 1994.
18. *Siownik realizmu socjalistycznego / Red. Z. Lapiński, W. Tomaśik. Kraków, 2004.*

Олеся Омельчук

ІДЕОЛОГЕМА СМЕРТІ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ДИСКУРСАХ (КРИТИКА М. ХВИЛЬОВОГО, В. БЛАКИТНОГО, С. ЄСЕНІНА, В. МАЯКОВСЬКОГО)

У статті досліджуються особливості рецепції смертей відомих письменників 20-30-х років (XX століття) в ідеологічно різних літературно-критичних дискурсах.

Ключові слова: реальне, символічне, дискурс, ідеологема смерті, влада.